

Heikki Patomäki

Yliopisto konkreettisenä utopiana: kokemuksia Turusta Nottinghamiin ja Helsingistä Melbourneen

Yliopistojen lähistöllä Carltonissa, Melbournessa, on monia hauskoja kirjakauppoja ja antikvariaatteja. Eräässä antikvariaatissa käteeni sattui Jürgen Habermasin kirja *Toward a Rational Society*, joka on aiemmin jäänyt hänen muita teoksiaan pienemmälle huomiolle (Habermas 1971).

Teoksen ensimmäinen essee ”The University in a Democracy: Democratization of the University” on tyypillistä Habermasia: terävä aikalaiserittely yliopistojen tulevaisuuden mahdollisuuksista. Teksti on kirjoitettu neljä vuosikymmentä sitten, mutta se on edelleen relevantti yliopistojen kehitysvaihtoehtojen kuvaajana. Itselleni se avaa myös ikkunan ymmärtää omia akateemisia kokemuksiani 1980-luvun alkupuolelta tähän päivään – ja ehkä tulevaisuuteenkin.

Demokraattinen ja sosialistinen utopia

Habermas esittää, että yliopistojen yksi tärkeä tehtävä on tuottaa ja välittää teknisesti hyödynnettävää tietoa. Välittömän hyödyn tavoittelu ei kuitenkaan edistä sellaisen kriittisen järjen käyttöä, johon tiede pohjimmiltaan perustuu. Klassinen humboldtilainen ratkaisu oli erottaa soveltavat tekniset ja kaupalliset korkeakoulut varsinaisista yliopistoista. Eristäminen ei kuitenkaan voi onnistua kuin osin. Monet tieteelliset teoriat ovat teknisesti hyödynnettä-

vissä, vaikka niiden kehittämisen välittömänä tavoitteena ei olisi-kaan hyöty, valta tai voitto.

Habermasin mukaan erityisesti ihmistieteiden keskeisenä pyrkimyksenä on välittää ja muokata perinteitä sekä oppia ja opettaa demokraattisia taitoja, joihin kuuluu myös yhteiskuntakritiikki. Habermasin tärkein argumentti on kuitenkin se, että yliopistojen tieteellisen tehtävän ja kriittisen eettis-poliittisen projektin välillä on ”immanentti suhde” (mt., 11). Edes fysiikan kysymyksiä ei voida ratkaista pelkän matemaattisen deduktion ja empiirisen testaamisen keinoin. Tarvitaan myös arvoja, käsitteitä ja metodologisia valintoja koskevaa keskustelua.

Tällainen keskustelu on pohjimmiltaan samanlaista kuin mikä tahansa vapaa ja tasa-arvoinen normatiivinen dialogi, jossa väitteitä voidaan rationaalisesti punnita ja arvioida. Järkiperäinen julkinen diskurssi edellyttää, että ainoastaan paremman argumentin voima ratkaisee. Kaikki muut valta- ja herruussuhteet ovat paitsi epäoikeutettuja myös esteitä rationaaliselle tahdonmuodostukselle. Demokraattinen tahdonmuodostus ja tieteen kehityksen sisäinen logiikka kuuluvat yhteen.

Kouluja ja yliopistoja alettiin demokratisoida 1960- ja 1970-luvuilla opiskelijaliikkeen aktivismin tuloksena ja myös osana laajempaa sosiaalidemokraattista ja sosialistista projektia. Eduard Bernstein (1907) määritteli sosialismin sellaiseksi yhteiskunnalliseksi järjestykseksi, joka perustuu ihmisten vapaaehtoiselle yhdistymiselle ja yhteistoiminnalle. Sosialismi edellyttää demokratiaa. Tältä pohjalta Habermasin esittämä ”immanentti suhde” demokratian ja kriittisen järjen välillä artikuloitiin konkreettiseksi utopiaksi. Utopian käytännöllinen toteuttaminen sai erilaisia institutionaalisia muotoja eri maissa.

Klassisen sosiaalidemokratian tavoitteena on ollut lisäksi parantaa jokaisen yhtäläistä mahdollisuutta osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan, luoda mielekäs elämänprojekti ja tavoitella mitä tahansa yhteiskunnallista asemaa. Mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen vaikuttavat muun muassa perityt etuoikeudet, kunkin saama koulutus ja se, miten työmarkkinat on organisoitu. Niinpä 1960-

ja 1970-luvuilla lasten peruskoulutusta samanaikaisesti pidennettiin ja yhdenmukaistettiin, luotiin kaikille yhtäläinen opintotukijärjestelmä, ja yliopistojen ja muiden korkeampien opinahjojen lukukausimaksut poistettiin.

Yliopistoon 1980-luvun Suomessa

Mikään konkreettinen ihannemaailma ei ole täydellinen tai ristiriidaton, mutta siinä voi kuitenkin olla monia utooppisia piirteitä. Sain nauttia aiempien sukupolvien luomasta demokraattisesta koulutuksesta ymmärtämättä kunnolla tuon lyhyen hetken laajempaa historiallista merkitystä.

Kävin koulua pääosin 1970-luvulla ja kirjoittauduin yliopistoon syksyllä 1983, toisen kylmän sodan pahimpina hetkinä ja ydinsodan uhan varjossa. Omaa maailmankuvaansa vasta muodostaneelle nuorelle miehelle yliopisto oli vapauden ja kriittisen ajattelun toiveuni. Aloitin opintoni matematiikan ja fysiikan parissa, mutta jo ensimmäisenä vuonna sain tuntumaa mitä moninaisimpiin aloihin: kansantaloustieteeseen, yhteiskuntateoriaan, antropologiaan ja kirjallisuustieteeseen.

Siirtymistä valtiotieteelliseen tiedekuntaan Turun yliopistoon elävöitti aivan erityisesti hallintorakennuksen seinälle nostettu iskulause: ”Vapaan kansan lahja vapaalle tieteelle”. Uskoin vapaaseen ja kriittiseen tieteeseen koko sydämestäni; ja monessa mielessä koin itse olevani vapaa.

Opintotuki ja -laina riittivät joten kuten elämiseen (loppukeväästä tosin rahaa ei aina ollut edes kunnolliseen ruokaan), enkä ollut kenestäkään riippuvainen. En tarvinnut vanhempieni tai muidenkaan tukea. Satunnainen työskentely Alkon myyjänä täydensi tarvittaessa tuloja ja mahdollisti myös ajoittaisen interreilaimisen Euroopassa. Sain tehdä ja oppia, mitä halusin, ja saatoin edistää erilaisia eettis-poliittisia ideoita solidaarisuudessa muiden ihmisten kanssa. Luin taloustiedettä, politiikkaa ja filosofiaa, mutta kokeilin myös monia muita tiedonhaaroja, paljolti silkasta uteliaisuudesta.

Opinnoista huolimatta aika riitti moninaisiin aktiviteetteihin sekä yliopiston ulkopuolella että sen sisällä. Olin esimerkiksi tiedekuntaneuvoston opiskelijajäsen, edustaen taloustieteilijöiden opiskelijajärjestöä. Kesällä 1987 tein tiedekunnan hallinnolle selvityksen, jossa puolustin mahdollisuuksien tasa-arvon lisäämistä opiskelijavalinnassa.

Sittemmin Turun yliopisto lisäsi pelkän valintakokeen perusteella valittujen opiskelijoiden määrää. Poikani Joel pääsi vuonna 2009 Turun yliopistoon filosofian opiskelijaksi valintakokeen perusteella. Kuten isänsä, hänkään ei ollut menestynyt koulussa erityisen hyvin.

Meidän jokaisen kehityksessä on monta vaihetta. On väärin ja lyhytnäköistä erotella lapsia ja nuoria pysyvästi tietyn ikävaiheen hetkellisten koulusaavutusten perusteella.

Nottinghamiin vuonna 1998

– ensimmäinen kokemus uusliberalismista

Turun assistenttivuodet 1988–94 vahvistivat habermasilaista uskoani siihen, että demokraattinen päätöksenteko ja tieteen kehityksen sisäinen logiikka kuuluvat väistämättä yhteen. Sain heti alusta pitäen osallistua tasaveroisena jäsenenä myös opetukseen ja sen suunnitteluun. Opetus ja tutkimus tukivat luontevasti toisiaan; aikaa riitti molempiin.

Kun valmistelin väitöskirjaani yhteiskuntatieteiden metodologiasta ja maailmanpolitiikan tutkimuksesta, vierailin vuoden Kentin yliopistossa Englannissa. Thatcherismi ja taistelut sitä vastaan olivat läsnä kaikkialla, mutta silti vuosi 1989–90 oli täynnä akateemisen vapauden kokemuksia. Uskoa tulevaisuuteen loi myös se, että kylmä sota oli päättymässä. Uusia mahdollisuuksia näytti avautuvan.

Professori John Groom lähetti minut Lontooseen, Bristoliin, Lancasteriin ja moniin muihin paikkoihin saamaan kommentteja työstäni ja keskustelemaan oppialan uusista tuulista. Tutustuin

moniin ihmisiin, joiden kanssa olen sittemmin ollut jatkuvasti yhteistyössä.

Suomen historian suhteellisesti pahin lama alkoi vuonna 1991, mutta niukuudesta huolimatta saatoin edelleen matkustaa konferensseihin ja luoda verkostoja myös Suomen ulkopuolella. Internet alkoi laajentaa nopean kommunikaation kenttää. Harjoitin vastavuoroista kommentointia eurooppalaisten (ja jonkin verran myös pohjoisamerikkalaisten) ystäväieni ja kollegoideni kanssa. Panin itse alulle projekteja, ja olin mukana muiden suunnittelemissa projekteissa.

Uusliberalismin koulutusloukku

Toimiessani Ulkopoliittisessa instituutissa 1990-luvun puolivälissä aloin miettiä mahdollisuuksia työskennellä muualla kuin Suomessa. Lopulta laitoin sisään pari työhakemusta. Kutsu työhaastatteluun Englantiin tuli kesäkuun alussa 1997. Muutamia päiviä haastattelun jälkeen olin matkalla Moskovassa ja sain puhelun, jossa kerrottiin, että minut oli valittu *Readeriksi* Nottingham Trentin yliopistoon.

Saapuminen Nottinghamiin tammikuussa 1998 avasi silmäni uuteen todellisuuteen. Thatcherismin vaikutukset näkyivät ja tuntuivat: vuonna 1998 tutkimuksesta ja opetuksesta oli tehty kauppatavaraa tavalla, joka vielä 1989–90 ei ainakaan minulle ollut lainkaan yhtä ilmeinen.

Valta oli juuri vaihtunut, mutta yksi Tony Blairin hallituksen ensimmäisiä tekoja oli asettaa lukukausimaksut myös brittiläisille perustutkinto-opiskelijoille. Rahaan perustuva tekninen ohjausjärjestelmä oli kovaa vauhtia syrjäyttämässä julkisen järjestyksen brittiyliopistoissa.

Samalla oli hätkähdyttävää huomata, etteivät edes hallinnon perusasiat toimineet. Muutama viikko talvilukukauden alkamisen jälkeen postilokerooni ilmestyi lappu opiskelijalta, joka ihmetteli, milloin minun vetämäni opetusmoduuli oikein alkaisi? MA-kurssin johtaja oli unohtanut kertoa, että vastaisin siitä.

Pian ymmärsin, ettei juuri mikään muukaan toiminut. Olin esimerkiksi vastuussa laitoksen tutkimusbudjetista, mutta kukaan ei osannut kertoa, paljonko rahaa oli käytössä. Onnekseni pikkuhiljaa selvisi edes se, että vuosien systemaattiset väärinkäytökset oli juuri ehditty korjata ja yksikkömme tutkimusbudjetti oli saatu edes jokseenkin tolkuilleen.

Holtiton rahankäyttö on mahdollista, kun jokainen johtaja toimii ilman tili- ja vastuuvollisuutta muille kuin keskushallinnolle, joka puolestaan on kykenemätön edes seuraamaan tapahtumien kulkua. Lyhyt aikahorisontti lisää ongelmia. Jotkut lupaavat yliopistolle vaikka kuun taivaalta saadakseen varoja käyttöönsä, mutta kun rahat on käytetty, he siirtyvät nopeasti toisalle, ennen kuin kukaan ehtii kysellä perään.

Otin yksikössämme käyttöön demokraattiset kokoukset, joissa päätimme rahankäytöstä, mutta se oli vain minun tapani ”johtaa”. Muuten brittiyliopistoissa ei ollut jälkeäkään demokratiasta. Kollegiaalisen päätöksenteon korvikkeena oli suuri määrä ad hoc-komiteoita, joiden tehtävät ja valtaoikeudet olivat useimmissa tapauksissa epäselviä. Todelliset päätökset olivat dekaanien ja (vara)-rehtorien käsissä.

Havahduin myös näkemään suuria sosiaalisia ongelmia. Nottingham oli kokenut kaivoslakot ja teollisuuden alasajon. Professori Roger Bromley oli idealistisesti rakentanut talon yhdelle Nottinghamin monista huonoista alueista ja laittanut lapsensa julkiseen kouluun. Bromley kertoi, että vuosia kaikki oli sujunut suhteellisen hyvin, mutta sitten nukkumista oli alkanut häiritä lähes jokaöinen ammuskelu. Erityisesti huumekauppa oli lietsonut aseellista väkivaltaa Nottinghamissa.

Ensimmäisten kokemusteni pohjalta kirjoitin Helsingin Sanomiin varoittavan yliökirjoituksen ”Uusliberalismi loi koulutusloukun”. Se julkaistiin elokuussa 1998, jolloin Paavo Lipposen ensimmäinen

mäinen hallitus oli jo innolla tuomassa Thatcherin yhteiskunta- ja koulutusmallia Suomeen.

Uusliberalismi loi koulutusloukun (HS 4. 8. 1998)

Suomessa on koko 1990-luvun yritetty rakentaa angloamerikkalaisempaa koulutusjärjestelmää. Ihanteena ovat Iso-Britannian ja Yhdysvaltain järjestelmät, joissa koulutus on ainakin osittain yksityistä ja perustuu kilpailuun markkinoilla. Tämän mallin kannattajat ovat tuijottaneet silmät sokeina muutamia menestyneitä huippuyliopistoja. Kaikki muu on kadonnut näköpiirin tuolle puolen. Onkin parempi unohtaa koulutusjärjestelmän kokonaisuus ja laajemmat yhteiskunnalliset kehityskulut, niin surkeilta ne näyttävät näissä ihannemaissa.

Peruskoulutuksen alennustila

Englannissa on kehitetty yhteiskuntaa uusliberalistisin reseptein kaksikymmentä vuotta. Uusliberalistien argumentti on aina, että reformien toimivuus voidaan osoittaa vain pitkällä aikavälillä. Epäilijän mieleen nousee vanha Keynesin viisaus: pitkällä katsannolla olemme kaikki kuolleita.

Lontoossa varakkaimmat vanhemmat ilmoittavat muutaman kuukauden ikäisen lapsensa jonoon kalliiseen yksityiskouluun, koska valtionkoulut ovat niin täynnä huumeita ja aseita – ”eikä niissä kuitenkaan opi mitään”. Huonoimpien asuinalueiden katuja koristavat kyltit varoittavat huumeista: ”Tiedätkö, että 40 % lapsista tulee käyttämään huumeita”.

Labour-puolueen pormestariehdokasta Trevor Phillipsiä on siksi vaikea syyttää siitä, että hän on pannut tyttärensä yksityiskouluun, jonka vuosimaksut ovat 50 000 markkaa. Niitä lukuisia lontoolaisia äänestäjiä, joiden vuositulot eivät riittäisi edes lastensa koulumaksuihin North London Collegiate Schoolissa, tällainen Labour kuitenkin tuskin houkuttelee.

Kahden suuren yliopiston Nottingham on yksi Englannin huonomaineisimpia paikkoja tässä suhteessa. 1800-luvulla Nottingham oli kuuluisa synkistä viktoriaanisista slummeistaan. 1990-luvulla Nottingham on ollut tunnettu siitä, että sen koulut ovat ongelmapesäkkeitä. 64 % Nottinghamin yksitoistavuotiaista ei täytä kansallisia lukutaitostandardeja. Toisin sanoen selvä enemmistö teini-ikäisistä ei osaa lukea eikä kirjoittaa kunnolla. Tämä on vain jäävuoren huippu; tilanne on todella huono myös muualla.

Miten sitten lapsi saa mahdollisuuden oppia jotain kunnolla? Jos vanhemmilla on tarpeeksi rahaa, he voivat kustantaa yksityiskoulun. Tai sitten he voivat muuttaa asumaan alueelle, jonka valtionkoulut vielä toimivat. Asuminen harvoilla hyvillä alueilla on kuitenkin monille ylitysepääsemättömän kallista.

Yliopistolaitoksen rappio

Sekä Yhdysvalloissa että Englannissa useimmat yliopistot ovat mak-sullisia. Englannissa valtio on aiemmin tukenut kolmen vuoden pe-rustutkintoa, jonka taso on suomalaista maisterintutkintoa huom-atavasti alhaisempi. Ylemmillä tasoilla voi hakea stipendejä. Useim-mat joutuvat kustantamaan opintonsa ”itse”.

Englannin yliopistoissa on se kummallinen piirre, ettei mikään toimi. Usein on lähtökohtana, että jos jonkin asian voi tehdä huomenna, sitä ei kannata tehdä tänään. Eikä huomennakaan, paitsi jos joku va-littaa ja vaatii toimenpiteitä. Silloinkin on parempi odottaa seuraavaan viikkoon ja katsoa, onko vaatija vakavissaan. Lisäksi kaikki tie-tävät asiantilan, joten sitä pidetään normaalina, ettei mitään tapahdu.

Kyse ei ole ainoastaan siitä, että yksinkertaisten arkiasioiden orga-nisointi on hankalaa. Toimistotarvikkeen tilaaminen voi viedä vii-koja, eivätkä isommat asiat liikahtaa kuukausiin tai vuosiin. Vielä isompi ongelma on, että luennon tai seminaarin pitäjä voi jäädä pois mitään ilmoittamatta, eivätkä opiskelijat tiedä vielä pari viikkoa lu-kukauden alkamisen jälkeenkään, milloin heidän opetuksensa alkaa ja mitä siihen kuuluu.

Opiskelijat puolestaan ovat jo oppineet ajattelemaan, että he ovat maksaneet hyödykkeestä, jonka he ovat siksi oikeutettuja myös saa-maan. Tämä hyödyke on tutkinto. Ensinnäkin melkein kuka tahansa, jolla on rahaa, pääsee sisään yliopistoon – jos kuuluu siihen etuoikeu-tettuun ryhmään, joka sentään osaa lukea ja kirjoittaa kunnolla. Toi-seksi opiskelijoita ei saisi oikeastaan testatakaan: tenttikysymykset-kin – jos tenttejä ylipäänsä järjestetään – on parempi kertoa etukä-teen. Jos opiskelija ei kaikesta huolimatta pärjää, voi hän haastaa yli-opiston oikeuteen, koska ”ei ole saanut rahalleen vastinetta”.

Uusliberalisoitu myöhäismoderni yliopisto perustuu siksi simu-laatioon. Opiskelijat simuloivat opiskelevansa, opettajat juoksevat vuodesta toiseen erilaisissa arviointi- ja kehittämiskokouksissa ja ku-vittelevat opettavansa yhä paremmin. Uutta tilannetta kuvaa termi McYliopisto, jossa McDonald’s-ravintolan tavoin kaikki on helppoa, yksinkertaista ja sopivan viihdyttävää. Perinteisen koulutuksen kor-vaa *edutainment*, koulutusviihdyke.

Samalla kun yliopistoista tulee yhä enemmän liikelaitoksia, niiden sisälle rakentuu saarekkeitä, joissa yritetään pitää kiinni tutkimuksen ihanteista ja koulutuksen laadusta.

Mistä menestys johtuu?

On lähinnä ihme, että Iso-Britannian akateeminen toiminta on edelleen hyvää monilla alueilla. Liberalismi ilman protestanttista etiikkaa on pelkkää hedonismia ja itsekeskeistä saamattomuutta – tai sitten opportunistista oman uran rakentamista. Kuten kiinalaista alkuperää oleva kollegani totesi: ”Siihen on syynsä, että tämä maa ei ole enää imperiumin keskus”.

Imperiaalinen riisto saattoi totuttaa ihmiset ajatukseen, että kaikki tulee automaattisesti ja muut tekevät työn. Ja ilman imperiumin jäänteitä koko englantilainen akateeminen maailma romahtaisikin. Vanha maine ja englannin kielen johtoasema riittävät houkuttelemaan uusia lahjakkaita opiskelijoita kaikkialta maailmasta. Vain brittiläisen kansainyhteisön jatko-opiskelijoiden tuomat rahat pitävät systeemiä pystyssä. Jotkut heistä myös jäävät maahan ja ovat osaltaan säilyttämässä ”erinomaisuuden keskuksia”.

Oxford, Cambridge ja muutamat muut vanhemmat ja tunnetut yliopistot ovat onnistuneet näissä olosuhteissa uusintamaan loistoaan – ainakin jossain määrin. Useimmista muista yliopistoista löytyy aktiivisen, intellektuaalisen toiminnan pesäkkeitä. Lupauksille, huipuille ja tähdille annetaan voimavarat ja aikaa keskittyä tutkimukseen. Mutta järjestelmä ei ainoastaan luo eriarvoisuutta, vaan se epäonnistuu kokonaisuudessaan muutenkin. Uusliberalisoitu koulutusjärjestelmä ei toimi: vain aniharvat valitut saavat kunnollisen koulutuksen suomalaisittain normaalisti toimivissa olosuhteissa.

Globalisaatio

Todellinen pulma on, että globalisaatio mahdollistaa koulutuksen yksityistämisen ja ”liberalisoimisen” valtioista riippumatta. Saksassa, jossa valtio edelleen vastustaa kapitalistisia koulutusmarkkinoita, on yrityksiä luoda uusien informaatioteknologioiden avulla valtiorajoista riippumattomia yksityisiä yliopistoja. Virtuaaliyliopisto on myös tietoinen strategia kiertää valtiollista säätelyä.

Lähitulevaisuuden eliitin ei tarvitse enää matkustaa ulkomaille opiskelemaan saadakseen rahalla ”huippu”tutkintoja ilman työtä ja vaivaa. He voivat istua suuren osan ajasta kotonaan ja kytkeä tietokoneensa verkostoihin. Todellinen trikki on kuitenkin se, että he odottavat suurelle sijoitukselleen – esimerkiksi 10 000 euroa – automaattista vastinetta.

Tarvitaan siis vahvaa valtiota, joka pitää kiinni koulutuksen tasa-arvosta ja universaalisuudesta ja joka huolehtii koulutuksen yleisestä tasosta. Tarvitaan myös ylikansallista säätelyä, joka estää yhden viidesosan yhteiskunnan syntymisen globalisoituvassa maailmassa.

Heikki Patomäki

Reader, Nottingham Trent yliopisto

Takaisin Helsinkiin: UPJ-kapina

Parin vuoden jälkeen aloin kaivata takaisin Suomeen, mielessäni konkreettinen utopia vapaasta ja demokraattisesta yliopistosta. Astuin professorin virkaan Helsingin yliopistossa elokuussa 2003. Totuus paljastui nopeasti – ja yllätys oli melkoinen.

Vaikka olisi pitänyt tietää, mitä Suomessa oli tapahtumassa, muutos kymmenen vuoden takaiseen Turun yliopistoon oli niin suuri, etten ensin ollut uskoa mitä näin ja koin. Rahaan perustuva tekninen ohjausjärjestelmä oli ottanut vallan myös suomalaisissa yliopistoissa.

Vaikka Suomessa ei ollut lukukausimaksuja ja vaikka muodollisen demokraattisesti valituilla neuvostoilla oli valtaa vielä vuonna 2003, organisaatioiden sisään tuotu markkinasimulaatio oli mullistanut yliopistojen toimintaperiaatteet. Järkiperäinen julkinen diskurssi oli korvattu määrämittaisten suoritteiden tuotannon maksimoinnilla. Olen eritellyt yliopistojen uuslibe-ralisaation vaikutuksia yksityiskohtaisesti kirjassa *Yliopisto Oyj. Tulosjohtamisen ongelmat – ja vaihtoehto* (Patomäki 2005), eikä toisto tässä yhteydessä ole tarpeen.

On kuitenkin syytä korostaa eroja Britanniaan. Suomalaisissa yliopistoissa on printeisesti ollut enemmän opiskelijoita opettajaa kohden kuin brittiläisissä. Kun laitosten määrärahat sidottiin tutkintojen määrään, luotiin samanaikaisesti paineita sekä lisätä opiskelijamääriä että nopeuttaa opiskelijoiden valmistumista. Niukat opetusresurssit on käytännössä kohdennettu massakursseihin, kirjatentteihin ja graduohjaukseen.

Yhä harvemmallalla opettajalla on ollut mahdollisuus pitää tutkimukseen perustuvia luentokursseja ja seminaareja – osin myös

siksi, ettei ole enää aikaa tehdä tutkimusta. Nottinghamissa oli sentään aina aikaa tutkimukselle, mutta Helsingissä tästä vapaudesta ei enää ollut tietoaakaan. Lukuvuoden aikana omaehtoista tutkimusta saattoi tehdä korkeintaan vain myöhään iltaisin ja viikonloppuisin.

Valtiovarainministeriö ja opetusministeriö ovat halunneet virittää teknis-hallinnollisia ohjausjärjestelmiä jopa angloamerikkalaisia esikuviaan tiukemmiksi. Uusi palkkausjärjestelmä (UPJ) on tästä mainio esimerkki. Edes Britanniassa palkkakehitystä ei oltu sidottu kehityskeskusteluihin johtajien kanssa. Työsopimuksessa määriteltyä palkkatasoa ei voitu muuttaa kuin ylöspäin, ja suurin osa korotuksista tuli automaattisesti. Suomessa sen sijaan uusjohtajille haluttiin antaa myös rankaisevaa valtaa ja jättää yliopistolaiset heidän armoilleen.

Maaliskuussa 2005 alkoi laaja protesti UPJ:tä vastaan. Yhtenä kimmokkeena tähän oli kaksi rehtori Ilkka Niiniluodolle osoitettua avointa kirjettä. Helsingin Sanomissa julkaistiin niistä toinen, professori Martti Koskenniemen kirjoittama. Toisen kirjoitin itse edellisestä tietämättä. Ilmoitin kirjeessä eroavani valtio-opin laitoksen määräaikaisen laitosjohtajan tehtävästä, koska en halunnut osallistua UPJ:n toteuttamiseen. Kirje laitettiin blogisivuille. Satoja kommentteja kertyi nopeasti. 3000 yliopistolaista allekirjoitti vetoomuksen, joka jätettiin opetusministeri Tuula Haataiselle.

Kevään 2005 UPJ-kapina oli kuitenkin pian ohi. Samalla kun kapina vaimeni, Suomen parhaiden oikeusoppineiden avustuksella tehty kantelu oikeuskanslerille siirrettiin jääviyysyistä eduskunnan oikeusasiamiehen Riitta-Leena Paunion käsittelyyn. Hylkäävässä päätöksessä 23. 8. 2006 oikeusasiamies vetoaa siihen, että UPJ:n eksplisiittisenä tavoitteena ei ole kumota tieteen sisäisiä kriteereitä, sekä siihen, ettei vielä ole empiiristä näyttöä, että ohjausmekanismilla olisi pelätyn kaltaisia käytännön vaikutuksia.

Ennalta suunniteltu järjestelmä ajettiin sisään jokseenkin sellaisenaan, muutamia pieniä viilauksia lukuunottamatta. Ja lisää oli luvassa. Uuden yliopistolain valmistelu oli jo käynnissä. Lain tavoitteena on alistaa yliopistot teknis-taloudellisia intressejä edus-

tavan johtokunnan hallintaan ja riisua demokraattisesti valituilta elimiltä tosiasiallinen valta – jättäen ne vain jäänteeksi paremmista ajoista. Samalla avataan mahdollisuus periä lukukausimaksuja. Ja muutaman vuoden sisällä niitä peritään myös suomalaisilta opiskelijoilta, jos kaikki etenee suunnitelmien mukaan.

Avoin kirje rehtorille 8.3.2005

Hyvä rehtori Ilkka Niiniluoto

olen toiminut akateemisen vuoden 2004–2005 yleisen valtio-opin laitoksen ma. johtajana. Tässä ominaisuudessa minulle on annettu tehtäväksi toteuttaa myös uusi palkkausjärjestelmä (UPJ) valtio-opin osalta. Tiedän, että Helsingin yliopisto kokonaisuudessaan on määrätty toteuttamaan tämä uudistus, ja että esimieheni yliopiston hierarkiassa itse noudattavat saamiaan käskyjä. [...]

Ensin otin lusikan kauniiseen käteen ja päätin aloittaa UPJ:n toteuttamisen minimalistisesti ja pika-aikataululla. [... Pian kuitenkin kävi selväksi, että] ministeriö ja keskushallinto sanelevat yksipuolisesti mitä tulee tehdä ja miten, ja vaikka ohjeet muuttuisivat kuinka usein ja mielivaltaisesti tahansa, professorien tehtävä on vain toteuttaa annetut käskyt määräajassa ja lisäksi laittaa kuriin ne kollegansa, jotka kyselevät ja epäilevät, vastustelevat tai kieltäytyvät käskyjen tottelemisesta.

[...] Minusta on lähinnä viisi perustavaa syytä epäillä, että UPJ edustaa erittäin kielteistä kehitystä suomalaisissa yliopistoissa:

1. Ajankäyttö

Uudella palkkausjärjestelmällä on välittömiä ajankäytöllisiä seurauksia. [...] Kaikki tämä tapahtuu tilanteessa, jossa monien laitosten ”tuottamien” opintoviikkojen ja tutkintojen määrä on viime vuosina noussut valtavasti ilman, että opetushenkilökuntaa on lisätty juuri lainkaan. Tutkimusaktiviteeteista on monilla laitoksilla luovuttu jo aiemmin, ainakin lukukausien aikana, mutta nyt vaarannetaan opetuskin.

Kireäksi venytetty aikataulu näkyy myös siinä, miten uudistus toteutetaan. Ohjeistus on ollut puutteellista ja koko ajan myöhässä siitä aikataulusta, jota laitoksien kuitenkin vaaditaan noudattavan. [...] Pidemmällä tähtäimellä vakavampaa on kuitenkin se, että UPJ:n toteuttaminen uhkaa pysyvästi viedä osan tutkimukseen ja opetukseen

tarkoitetusta ajasta omien ja toisten tehtävien ja suoritusten arviointiin ja vertailuun. Mikä tahansa sosiaalinen toiminta edellyttää luottamusta siihen, että taustakontekstissa on riittävä määrä asioita, jotka voidaan ottaa rutiininomaisesti annettuna ja joiden ehdoilla toimitaan.

Kun aivan yksinkertaiset perusasiat – kuka saa mitään palkkaa ja milläkin perusteella, ja miten eri ihmisten tehtävät pitäisi kuvata – riitautetaan, aiheutetaan useissa paikoissa jatkuvia neuvotteluja ja pysyviä konflikteja, jotka vaikeuttavat varsinaisen työn tekemistä.

2. Järkevä rahankäyttö vs. eriarvoisuuden lisääminen

Ymmärtääkseni UPJ:n myötä lisätään palkkoihin käytettyjä varoja 7%. Tästä kuitenkin vain kolmasosa tulee valtionvarainministeriön myöntämänä lisärahana, loput tulevat erilaisista olemassa olevista tukirahastoista ja laitosten omista budjeteista. Laitosten omat budjetit ovat useimmiten erittäin tiukkoja, monet laitokset painivat akuuttien rahoitusvaikeuksien kanssa. Varsinainen lisäraha on vain 2–3%.

Jos ideana on lisätä ekonomistisesti ”kannustavuutta” korottamalla joidenkin palkkoja, loogisesti se on mahdollista tehdä pääosin vain kohdentamalla nykyisiä palkkoja toisin. Lyhyellä tähtämellä se voidaan yrittää toteuttaa ”kivuttomasti” keskittämällä esimerkiksi eläköitymisen kautta vapautuvat varat joillekin ”huipuille”, mutta pidemmällä aikavälillä UPJ:n tarkoitus tai ainakin väistämätön seuraus on, että se lisää palkkaeroja akateemisen maailman sisällä, efektiivisesti myös alentamalla joidenkin palkkoja.

Eriarvoistaminen tuskin tekee suomalaisia yliopistoja (tai yhteiskuntaa) aiempaa houkuttelevammaksi, vaan olennaista kansainvälisen kiinnostuksen kannalta ovat toimivat perusrakenteet, demokraattiset menettelytavat ja luottamus tutkimuksen ja opetuksen laatuun ja vapauteen.

Toisaalta, jos valtiolla olisi aidosti varaa antaa lisää rahaa yliopistoille – muuhunkin kuin jatkuvasti paisuvan keskushallinnon tarpeisiin tai kasvaneisiin tilavuokriin –, niin miksei anneta varoja uusien virkojen perustamiseen. Monilla laitoksilla on huutava pula opetusviroista. Opiskelijamäärät ja hallinnolliset velvoitteet ovat kasvaneet nopeasti koko ajan, vaikka opetusvirkojen määrä on yleisesti pysynyt jokseenkin ennallaan.

3. Kommunikaatio ja oppiminen vs. taloudellinen rationaliteetti

Tiede instituutiona perustuu julkiseen kommunikaatioon ja oppimiseen. Tutkimus ja sen tulokset edellyttävät yhteisiä, jaettuja julkisia kenttiä, joilla tutkijat kohtaavat toisensa tasaveroisina toimijoina, ar-

gumenttien esittäjinä ja niiden pätevyyden arvioijina. Uudet tutkimustulokset ja uudet argumentit johtavat oppimiseen. Oppimisen tuloksena syntyneitä tietoja ja taitoja välitetään sitten saman logiikan mukaan opiskelijoille. Kuten Helsingin yliopiston kaikissa perusteksteissä esitetään, myös opetus perustuu tutkimukseen ja siten myös tutkimuksen logiikkaan, jonka ydin on tasaveroinen ja julkinen kommunikaatio yhteisissä tiloissa.

UPJ:n logiikka on vieras tutkimuksen logiikalle. UPJ instrumentalisoi akateemisen työn tulokset, luo ja kasvattaa hierarkkisia suhteita esimiesten ja alaisten välillä ja pakottaa tutkijat ja opettajat kilpailemaan keskenään, mikä asettaa heidät markkinoiden kaltaiseen ulkoiseen ja esineelliseen suhteeseen keskenään. Vaikka akateeminen maailma ei koskaan ole kaikilta osin kyennyt toteuttamaan tasaveroisen julkisen kommunikaation ja oppimisen ideaaleja, vaarantaa UPJ sekä monet aiemmat saavutukset että eri tutkimusyhteisöjen kehityspotentiaalin.

4. Sanan- ja tutkimuksen vapaus

Kaikkein vaarallisin yksittäinen UPJ:n vaikutus on kuitenkin se, että se luo valtaoikeudet puuttua tutkijoiden sanan- ja tutkimuksen vapauteen. Tehtäväkohtaisen osan arvioissa työtehtävää ja sitä toteuttavaa henkilöä ja hänen konkreettista profiiliaan ei voi enää erottaa toisistaan. Tehtävän vahvistaminen ja käytännössä myös määrääminen on esimiesten ja yliopiston toimikunnan asia. Näin on luotu hierarkkinen valtamekanismi, joka purkaa sen voimakkaan suojan, jonka aiempi virkamiesasema takasi pysyvissä viroissa olevien sanan- ja tutkimuksen vapaudelle.

”Väärin” sananvapauttaan toteuttavaa (”yhteiskunnallinen vaikuttaminen”), ”vääränlaista” tutkimusta tekevää tai ”vääriä” opetusta antavaa voidaan UPJ:n puitteissa rangaista vaikuttamalla hänen palkka- ja urakehitykseensä. Aiemminkin näillä tekijöillä on käytännössä ollut vaikutusta virantäytöissä, mutta nyt pystytään puuttumaan myös pysyvissä viroissa olevien lehtorien ja professorien toimintaan koska tahansa. Tällä on erityisen kauaskantoisia vaikutuksia ihmistieteissä, mutta se vaikuttaa olennaisesti myös muihin tieteenaloihin.

Tulosohjaamisen aikakautena on taloudellisesti järkevää tukea ennen kaikkea sellaista tutkimusta ja toimintaa, joka tuottaa laitoksille ja tiedekunnille rahaa. Siinä missä yliopiston sisäisessä rahanjaossa noudatetaan ainakin toistaiseksi muodollisia määrällisiä kriteereitä, määräytyy ulkoinen rahoitus paljon selkeämmin tarkoitushakuisesti. Säätioilla on erilaisia tarkoin määriteltyjä tavoitteita – usein filan-

trooppisia tai ideologisia – ja markkinoilla toimivat yritykset pyrkivät maksimoimaan omaa lyhyen tähtäimen voittoaan.

Näin tieteen kehitys alistetaan asteittain sen oman logiikan kannalta vieraille ulkoisille kriteereille. Luonnontieteissä (ja teknisillä ja lääketieteellisillä aloilla) tämä tarkoittaa helposti perustutkimuksen kuihtumista ja mahdollisesti myös sitä, että tutkijat tulevat vedetyksi mukaan eettis-poliittisesti kyseenalaisiin projekteihin. Ihmistieteiden osalta tilanne on vielä vakavampi, sillä UPJ mahdollistaa myös ideologisen puuttumisen tutkimuksen ja opetuksen sisältöön. Pahimmassa tapauksessa UPJ-järjestelmää voidaan tulevaisuudessa käyttää puheen, tutkimuksen ja opetuksen sisällön määräämiseen.

5. Demokratia

Suomalaisissa yliopistoissa toteutettiin runsas kolme vuosikymmentä sitten joukko demokraattisia uudistuksia. Yhteisistä asioista alettiin päättää eri tasojen edustuksellisissa neuvostoissa. Tämä järjestelmä on kuihtunut jo jonkin aikaa, mutta se on vielä muodollisesti enimmäkseen voimassa. UPJ vie kehitystä edelleen taaksepäin.

Kun taloudelliseen tulosjohtamiseen perustuva managerialismi valtaa alaa ja luo uusia hierarkkisia valtasuhteita eri toimijoiden välille, huononevat demokraattisten periaatteiden toteutumismahdollisuudet entisestään. (Tästä esimerkkinä on myös opetusministeriön ja keskuhallinnon käskytyksipolitiikka: yliopisto-opettajien itseohjautuvan ajan ja itsemääräytyvien toimintojen osuus on pienemistään pienentynyt. Samalla kun opetuksesta vapaa aika vähenee, myös tuo jäljelle jäävä aika menee yhä uusien ylhäältä tulevien määräysten noudattamiseen, mitä moninaisempien itsearviointien toteuttamiseen, budjettien suunnitteluun, raha-anomusten kirjoittamiseen, hallinnollisten lomakkeiden täyttämiseen jne.)

Kysymys demokratiasta kiertyy takaisin kysymykseen tutkimusyhteisöjen toiminnan peruseriaatteista, jotka ovat (i) tasaveroinen kommunikaatio yhteisillä julkisilla kentillä ja (ii) siihen perustuva oppiminen. Demokratia yliopistoissa ei ole ylellisyyttä vaan tieteen omaa kehityslogiikkaa vastaava hallintaperiaate. Sen sijaan, että omaehtoiseen demokraattiseen hallintaan liittyvää potentiaalia yritettäisiin kehittää, sitä ollaan nyt hajottamassa.

Näistä syistä pidän UPJ:n käyttöönottoa erittäin huonona asiana.

Asiaa mietittäni olen päätenyt pyytämään eroa ma. laitosjohtajan tehtävistä. En halua syyllistyä virkavirheeseen kieltäytymällä noudattamasta määräyksiä. Olen myös täyttänyt UPJ-lomakkeet omalta osaltani ja käynyt dekaanin kanssa siihen liittyvän keskustelun. En kuitenkaan ole omantunnon syistä valmis osallistumaan enää tämän järjestelmän toteuttamiseen esimiesasemassa.

Toivon, että yliopiston johto ottaisi selkeän kriittisen kannan UPJ:n toteuttamiseen yliopistoissa ja pyrki johdonmukaisesti perumaan UPJ:n toteuttamisen. Kysymys on perustavista tieteellisistä arvoista ja käytännöistä ja niiden tulevaisuudesta.

Pyrin tällä avoimella kirjeellä myös kannustamaan muita laitosjohtajia harkitsemaan vielä omaa kantaansa tässä asiassa.

Parhain terveisin,
Heikki Patomäki
Kansainvälisen politiikan professori

Helsingistä Melbourneen

Suomen Akatemian ja Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin myötämielisyyden ansiosta jättäydyin tutkimusvapaalle kesällä 2006, enkä ole vielä palannut hoitamaan virkaani. Akatemian varttuneen tieteenharjoittajan kauteen kuului vierailu RMIT-yliopistossa Melbournessa talvella 2007. Vierailuni järjestelyjen yhteydessä minulle tehtiin tarjous ryhtyä tutkimusprofessoriksi, ja siihen pienen harkinnan jälkeen myös tartuin. Vuonna 2008 väliaikainen RMIT-sopimukseni muutettiin pysyväksi täysiaikaiseksi viraksi ja muutin perheeni kanssa toistaiseksi Melbourneen. Etäisyys Helsingistä ja tutkimukselle suotu aika houkuttelivat – ja Melbourne on monessa mielessä mukava ja hauska kaupunki asua.

On kuitenkin turha kuvitella, että aurinkoisessa Australiassa voisi paeta uusliberalismia. Australian uusliberalistinen kausi alkoi kymmenen vuotta ennen kuin Suomessa ja yliopistolaitos on jo aikaa sitten hyödykkeistetty ja kaupallistettu läpikotaisin. Teknisenä yliopistona RMIT näyttää omaksuneen hierarkkisen korporaatiomallin ja uuden ohjausjärjestelmän ehkä perusteellisemmin kuin mikään tuntemani paikka. Moninaisia tolkkuttomia käskyjä pannaan toimeen suurella tarmolla, kunnes tulee seuraava johtaja, joka keksii päinvastaisia uudistuksia, jotka on toteutettava yhtä suurella kiireellä.

RMIT-organisaatiota on uudistettu kerta toisensa jälkeen, eikä akateemisista oppiaineista, laitoksista tai tiedekunnista ole näkyvissä kuin heikkoja jälkiä. On sekalaisia ”kouluja”, ”keskuksia”,

”instituutteja” ja ”portfolioita”, joissa kaikki oppiaineet on ehditty sotkea monta kertaa. Tutkimus ja opetus on suurelta osin erotettu toisistaan. Enemmistö opettajista ei tutki lainkaan – ei ole julkaisut edes yhtä artikkelia viidessä vuodessa –, ja suuri osa aktiivisista tutkijoista ei opeta lainkaan.

Aikajänne on lyhyt. Tulosten pitää näkyä vuodessa tai parissa. Jos mitattavia tuloksia ei tule heti, täytyy resurssit kohdentaa jo uudelleen. Mitä erilaisimpia kursseja perustetaan vain rahan hankkimiseksi, ja maksavat asiakkaat vaativat yhä viihdyttävämpiä opetusmuotoja ja parempia palveluita. RMIT-yliopistossa on nykyään sääntö, jonka mukaan vain sellaisia kursseja saa opettaa, joissa on vähintään 22 ilmoittautunutta opiskelijaa. Pienemmät eivät ole taloudellisesti kannattavia.

Tutkimuspuolella lasketaan erityyppisten julkaisujen määriä. Sisältö ei tunnu kiinnostavan juuri ketään. Hallintoihmiset näyttävät muodostavan enemmistön työntekijöistä ja heidän keskuudessaan vallitsee epäluulo, ettei akateeminen henkilökunta tee mitään hyödyllistä. Hieman kärjistäen: lehtorit ja professorit ovat siis muodostumassa ikään kuin taakaksi hallintovetoiselle yliopistolle – varsinkin, jos he käyttävät aikaansa tutkimukseen, joka ei tuo rahaa.

Kasvaneesta koostaan huolimatta hallinto RMIT:ssa toimii suurin piirtein yhtä huonosti kuin aikoinaan Nottingham Trentin yliopistossa. Johtoa tuntuu innoittavan ennen kaikkea vain yliopiston brändääminen sekä vetävät mainokset, joilla saadaan sisään maksavia asiakkaita, ja ylipäänsä mikä tahansa mikä voi tuoda rahaa ja mainetta. Professorien suurin saavutus on tuoda yliopistoille ulkopuolista rahaa. Konsulteille ja mainostoimistoille ollaan valmiita maksamaan mitä tahansa summia.

Kun sitten yliopiston talous menee huonoon kuntoon, kuten Melbournen yliopistolle on käynyt, akateemista henkilökuntaa leikataan surutta vaikka viidenneksellä. ”Tuottamattomia” tai muuten hankalia laitoksia lakkautetaan ja business-konsultteja palkataan suunnittelemaan yliopisto uudelleen. Johtajien palkko-

ja tietenkin nostetaan, koska heillä on niin tavattomasti vastuuta. Ay-väki puolestaan hermostuu ja alkaa lakkoilla.

Työilmapiiri Melbournen yliopistossa on niin huono, etteivät jäljelle jääneet tutkijaopettajat enää edes käy yliopistolla, ellei ole aivan pakko, eivätkä useinkaan vastaa kollegoidensa sähköposteihin. Esimerkiksi Janet Clarke Hallin johtajan mukaan tyyppillinen tyly vastaus kiireelliseen kokouspyyntöön on: ”Thank you for your message. I am looking into the matter.” Muuta ei koskaan kuulu.

Melbournen yliopisto oli joskus akateemisesti erinomainen, mutta sen tulevaisuus näyttää varsin epävarmalta. RMIT on menestynyt taloudellisesti paremmin, mutta on toisella tavalla varoittava esimerkki. Suomessa toistetaan samoja erheitä, joita Australiassa on ehditty tehdä jo moneen kertaan.

Globaali tulevaisuus

Yksi seuraus kehityksestä on, että kriittinen järki eristyy yhä pienempiin ja lyhytaikaisempiin vapauden kupliin, joita edistykselliset yksityisyrittäjät rakentavat systeemin puitteissa. Julkista järjenkäyttöä on monin tavoin rajoitettu. Media on kaupallinen ja sen seurauksena myös pinnallinen ja yksipuolinen.

Uusliberaali globalisaatio on yleisesti ottaen kestävämmällä pohjalla. (Ks. Patomäki 2007, osat II ja III.) Uusliberalismi ei ole vastaus 2000-luvun ongelmiin, vaan yritys toteuttaa 1800-luvun talousliberalistisia ihanteita ja palauttaa piirteitä luokkayhteiskunnasta valinnan vapauden ja kilpailun nimissä.

Historian opetusten unohtaminen on yksi uusliberalismin saavutuksista. Vaikka historia ei koskaan toistu sellaisenaan, on selvää, että aikakautemme ideologit ovat toistamassa menneisyyden virheitä.

Uusliberalismi tulee jäämään maailmanhistorian yhdeksi onnettomaksi välivaiheeksi. Epävarmaa ei ole, tuleeko maailmanhistorian kulku kääntymään toiselle uralle, vaan ainoastaan milloin ja miten muutos tulee. Tapahtuuko oppimista, vai tarvitaanko

ensin katastrofi? Miten on mahdollista, kun kriittinen järki on työnnetty syrjään?

Joka tapauksessa on selvää, että yliopisto konkreettisenä utopiana ei ole menneisyyttä vaan visio paremmasta tulevaisuuden maailmasta.

Lähteet

- Bernstein, Eduard (1907) *Evolutionary Socialism*. Käänt. Edith C. Harvey. The Independent Labour Party: London. Verkossa: www.marxists.org/reference/archive/bernstein/works/1899/evsoc/index.htm
- Habermas, Jürgen (1971) *Toward a Rational Society. Student Protest, Science and Politics*. Käänt. J. Shapiro. London: Heinemann.
- Patomäki, Heikki (2005) *Yliopisto Oyj. Tulosjohtamisen ongelmat – ja vaihtoehto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Patomäki, Heikki (2007) *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: WSOY.